

XVI. Yüzyılda İlbasan Şehri Sâkinleri ve Meslekleri*

Residents of Ilbasan City in the 16th Century and Their Professions

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:
Corresponding author:

Rahman Şahin^{ID}
Erciyes Üniversitesi
rahmanahin@gmail.com

Başvuru / Submitted:
8 Mart 2024

Kabul / Accepted:
7 Mayıs 2024

DOI: [10.21021/osmed.1449162](https://doi.org/10.21021/osmed.1449162)

* Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 122N358 numaralı proje ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız.

Atıf / Citation:

Şahin, R. "XVI. Yüzyılda İlbasan Şehri Sâkinleri ve Meslekleri", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 22 (2024): 246-263.

Benzerlik / Similarity: 5

Öz

İlbasan, Osmanlı Devleti'ne isyan eden İskender Bey'in faaliyetlerini kontrol altına almak ve bölgenin kuzeyine giden yolları denetlemek için 1466 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından Orta Arnavutluk'ta, bir kale olarak kurulmuştur. Burada tesis edilen emniyet ve refahla birlikte İlbasan, etrafından nüfus celbetmeye başlamış ve zamanla Arnavutluk coğrafyasının en önemli şehirlerinden birisi olmuştur.

Şehirler, tarım dışı mal ile hizmetin üretildiği ve bunların yakın çevre veya daha geniş bir alanda pazarlandığı yerleşim birimleridir. Bu kapsamda bakıldığında İlbasan şehrinde üretilen mal ve hizmetin çeşitliliği sadece sakinlerinin değil aynı zamanda çevresindeki insanların talepleri doğrultusunda şekillenmiştir. Dolayısıyla buradaki esnaf çeşitliliğinin tespiti hem şehir sakinlerinin hem de yakın çevredeki kimselerin talep ettiği ürünleri ortaya çıkartmıştır. Şehirler aynı zamanda sundukları imkânlarla sürekli göç aldığından dolayı insan çeşitliliği bakımından buldukları coğrafyanın minyatürü gibidir. Bu çerçevede İlbasan şehrinin dini ve demografik özelliklerinin tespiti Arnavutluk coğrafyasının o dönemki yapısının anlaşılması için veri sağlayacaktır.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi'nde İlbasan Sancağına ait tahrir defterleri bulunmaktadır. İlgili defterlerde bulunan tarihi kayıtlar nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan doküman incelemesi yöntemi ile incelenmiştir. Tahrir defterinin birden çok ve farklı tarihlerde hazırlanmış olması elde edilen verilerin hem kendi hem de zaman içerisindeki değişimlerinin gözlemlenmesine olanak sağlamıştır. Bu çalışmada farklı tahrir defteri kullanılarak belirtilen tarihte İlbasan şehrinin dini, demografik ve esnaf yapısı ele alınmış ve zaman içerisindeki değişimleri çeşitli tablo ve grafiklerle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, İlbasan, Balkan Şehri, Tahrir Defteri, Esnaf Teşkilatı

Abstract

Ilbasan was founded as a castle by Sultan Mehmed the Conqueror in 1466 in Central Albania to control the activities of Skanderbeg, who rebelled against the Ottoman Empire, and to control the roads leading to the north of the region. Ilbasan with the security and prosperity established here, began to attract the population from its surroundings and over time, it became one of the most important cities in the Albanian geography.

Cities are settlements where non-agricultural goods and services are produced and marketed in the immediate surroundings or in a wider area. When viewed in this context, the diversity of goods and services produced in the city of Ilbasan has been shaped in line with the demands of not only its residents but also the people around it. Therefore, determining the diversity of tradesmen here has revealed the needs and demands of both the city residents and the people in the immediate surroundings. Cities are also like miniatures of their geography in terms of human diversity, as they constantly attract immigration with the opportunities they offer. In this context, determining the religious and demographic characteristics of the city of Ilbasan will provide data to understand the structure of Albania's geography at that time.

There are cadastral books belonging to the Ilbasan Sanjak in the Presidential Ottoman Archive Complex. The historical records were examined using qualitative research methods. The fact that the Tahrir book was prepared more than once and on different dates allowed the observation of both the data obtained and its changes over time. This study examines the religious, demographic, and occupational structure of Ilbasan at the specified time using various tax registers and evaluates the changes over time through various tables and graphs.

Keywords: Albania, Ilbasan, Balkan City, Cadastral Book, Tradesmen Organization.

Giriş

XIV. asrın ikinci yarısında Avlonya ve Berat taraflarına hâkim olan Balşalar ile orta Arnavutluk'a sahip Topialar arasındaki mücadele Şarl Topia'nın 1385 tarihinde II. Balşa tarafından Draç şehrinde sıkıştırılmasıyla şiddetlenmiştir. Şarl Topia bu nazik durumdan kurtulmak için o sıralarda Ohri'de Osmanlı hakimiyetini tesis etmekle meşgul olan Halil Hayreddin Paşa'dan yardım istemiştir. Durumdan istifade Arnavutluk'a ilerleyen Osmanlı kuvvetleri ile II. Balşa arasında Voissa nehri yakınlarında çetin bir mücadele yaşanmıştır.¹ Osmanlı galibiyetiyle sonuçlanan bu savaşta Arnavut ailelerinin en güçlüsü konumundaki II. Balşa ordusuyla beraber yok edilmiş, akabinde belli başlı Arnavut aileleri Osmanlıya tabi olmuştur.² Bu suretle Arnavutluk coğrafyasının orta ve güney kısımlarında tesis edilen Osmanlı hakimiyeti, dönemin siyasi koşullarına paralellik arz etmiştir. Bazı dönemlerde zayıflayan Osmanlı idaresi karşısında Arnavut aileleri Venedik'e tabi olmuşlar, Osmanlılar ise zaptı güç olan topraklarda akıncıları kullanmak suretiyle asi aileleri itaat altında tutmaya gayret göstermişlerdir.

Osmanlı metbûlûğunu tanıyan Arnavutlardan Kastriyota ailesi lideri İvan (Yuvan) Kastriyot, Sultan II. Murad zamanında bağlılığının göstergesi olarak oğlu Gergi Kastriyot'u Osmanlı sarayına rehin olarak göndermişti. Edirne'de sultanın hizmetinde iç oğlanı eğitimi gören Gergi, Müslüman olmuş ve İskender Bey adını almıştı.³ 1443 İzladı Derbendi savaşında Osmanlı ordusunun içine düştüğü buhrandan istifade eden İskender Bey babasının memleketini almak için Arnavutluk'a giderek Kocacık (Svetigrad) Hisarı ve Akçahisar'ı (Kruya) zapt etmiştir. Güney Arnavutluk'ta bulunan Aranitiler de Osmanlı karşıtı faaliyete geçmiş bu suretle uzunca bir süre Osmanlı Devleti'ni meşgul edecek Arnavutluk meselesi başlamıştır.⁴ İsyanın bastırılması ve İskender Bey'in cezalandırılması için Sultan II. Murad 1448 yılında bizzat Arnavutluk üzerine yürümüş, Kocacık Hisarı alınmıştır. Sefer esnasında Hunyadi Yanoş'un büyük bir ordu ile harekete geçtiği haberini alan padişah Sofya'ya çekilmiş, Macarlarla yapılacak savaş için hazırlık yapmıştır. 1450 yılında yanına şehzade Mehmed'i de almak suretiyle ikinci Arnavutluk seferine çıkan Sultan II. Murad Akçahisar'ı kuşatmıştır. Sarp bir yerde inşa edilmiş olan kale toprakla dövülmüş, kuşatma dört buçuk ay devam etmiş, ancak Hunyadi'nin yeniden saldırıya geçtiği söylentisi üzerine kuşatma kaldırılmıştır.

1. İlbasan Şehrinin Kurulması

Babası yerine Osmanlı tahtına geçen Fatih Sultan Mehmed saltanatının ilk yıllarında bölgeye gönderdiği akıncılarla asileri baskı altında tutma siyaseti izlemiştir. Napoli kralı V. Alfons'un ölümü ile destekten mahrum kalan İskender Bey ve beraberindeki asi Arnavut beyleri Fatih Sultan Mehmed ile anlaşma yaparak Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdi.⁵ Ancak kısa süre sonra patlak

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I.Cilt* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 204–5.

² Halil İnalçık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", *Fatih ve İstanbul* 1/2 (1953): 154; Konstantinos Giakoumis, "The Ottoman Advance and Consolidation in Epiros and Albania during the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 23 (2004): 220.

³ Halil İnalçık, "İskender Bey", TDV İslam Ansiklopedisi, XXII (İstanbul 2000), s. 561.

⁴ Halil İnalçık, "Murad II", TDV İslam Ansiklopedisi, XXXI (İstanbul 2020), s. 168.

⁵ "Zor durumda kaldıkları için antlaşma istemek zorunda kaldılar. Bir elçi göndererek sultana barış antlaşması imzalanması için yalvardılar. Rehinelere ve güvencelere verdiler. Paraları olmadığı için yıllık vergi olarak belli sayıda çocuk ve küçükbaş hayvan sürüleri vermeyi, ayrıca sultanın seferine asker göndermeyi, onun dostu ve samimi müttefiki olmayı kabul ettiler. Sultan bu şartları kabul ederek antlaşmayı imzaladı." Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, çev., Ari Çokona (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 165–66.

veren Osmanlı-Venedik savaşını fırsat bilerek Venedik ile anlaşan İskender Bey, 1463 yılı yazında Akçahisar'a Venedik kuvvetlerini konuşlandırmıştır. 1466 tarihinde Fatih Sultan Mehmed ordusuyla Arnavutluk seferine çıkmıştır.⁶ Sefer boyunca bölgeye şiddetli akınlar yapılmış, Akçahisar kuşatılmış, Osmanlı ordusuna baskın yapmak isteyen İskender Bey dağlarda takip ettirilmiştir.⁷ Oldukça sarp bir konumda olan Akçahisar alınamayınca bölgeyi denetim altında tutmak için orta Arnavutluk'ta İlbasan Kalesi inşa ettirilmiştir, buraya hassa askerlerinden oluşan muhafız birliği yerleştirilmiş ve yönetimi Ohri Sancağı'na bağlanmıştır.⁸ Fatih Sultan Mehmed'in 1466 seferinde Arnavutluk'un yüksek kesimlerine kaçan İskender Bey, ertesi yıl geri dönerek Akçahisar kuşatmasındaki Ohri sancakbeyi Balaban'a saldırmış ve Osmanlı kuvvetlerini bozguna uğratarak yeni kurulan İlbasan Kalesi'ni kuşatmıştır.⁹ Haberin saraya ulaşması ile Fatih Sultan Mehmed 1467 baharında yeniden Arnavutluk üzerine yürümüştür. İlbasan Kalesi'nin güneyini kontrol altına alan Osmanlılar, Adriyatik kıyısında bulunan Draç'ı tehdit etmiş, İşkodra şehrini yağmalayıp ateşe vermişti. Sefer esnasında padişah ordusuyla Akçahisar'ı yeniden kuşattıysa da alamadı. Osmanlılar kuşatmanın devamı için seçkin askerlerden oluşan bir birlik bırakarak çekildi.¹⁰ Fatih Sultan Mehmed'in ikinci Arnavutluk seferinden kısa süre sonra İskender Bey'in 1468'de ölmesi ile isyan akamete uğramıştır. Osmanlı – Venedik savaşını nihayete erdirmek için Fatih Sultan Mehmed 1478 baharında Venedik üzerine sefere çıkmış, başta İşkodra olmak üzere Arnavutluk'taki bazı kaleleri kuşatma altına almıştı. Bu esnada Evrenosoğlu'nun muhasara ettiği Akçahisar 16 Haziran 1478 tarihinde aklıktan padişaha teslim olmuştur.¹¹

İsyan üzere olan İskender Bey ve destekçilerinin baskı altında tutulması için kurulan İlbasan Kalesi orta Arnavutluk'taki Shkumbin (İşkombi) nehri vadisinde bulunmaktadır. Kalenin inşasına 1466 yılı yaz aylarında başlanmış ve kısa sürede tamamlanmıştır.¹² Kaleye askerî birliklerin yanı sıra civarda bulunan şehir ve kasabalardan insanlar göç ettirilerek yerleştirilmiştir¹³. Kroniklerdeki bu bilgiler arşiv vesikasıyla teyit edilmektedir. 1530 tarihli tahrir defterinde İlbasan şehrinde sâkin gayrimüslim reayanın bir kısmının sürgünle, bir kısmının da kendi istekleriyle yerleştikleri görülmektedir.¹⁴ Akarsu ve tarım arazisi bakımından zengin olan vadi üzerinde kurulan İlbasan, coğrafyanın sağladığı imkânlarla ek olarak devletin tanımış olduğu vergi imtiyazlarıyla birlikte kısa sürede cazibe merkezi olmuş ve şehir hüviyeti kazanmıştır.

⁶ Nihal Atsız, "Âşıkpaşaoğlu Tevârih-i Âl-i Osman", *Osmanlı Tarihleri I* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949), 215.

⁷ Halil İnalçık, "İskender Bey", TDV İslam Ansiklopedisi, XXII (İstanbul 2000), s. 562.

⁸ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, çev. Mertol Tulum (İstanbul: Baha Matbası, 1977), 142; Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, 235–36.

⁹ Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, 239.

¹⁰ Halil İnalçık, "İskender Bey", TDV İslam Ansiklopedisi, XXII (İstanbul 2000), s.563.

¹¹ Halil İnalçık, *İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı, Kâyser-i Rûm Fâtih Sultan Mehmed Han* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 263; Machiel Kiel, "Kruya", TDV İslam Ansiklopedisi, XXVI (İstanbul 2002), s. 294.

¹² İnşa edilen kale kaynaklarda şu şekilde tasvir edilmektedir "... kal'a-i menî' yaptırula. Derhâl mülâzimân-ı hazret, ber-nehc-i emr, mürabba'u'l-adlâ' bir muhkem kal'a...", Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 141.

¹³ Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, 236.

¹⁴ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri No 367, s. 432. Belirtilen defter Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından "367 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri ile 114, 390 ve 101 Numaralı İcmâl Defterleri (920-937 / 1514-1530)" başlığı ile yayımlanmıştır.

2. İlbasan Şehri Sâkinleri

Şehir, sakinlerinin hayatlarını tarım dışı faaliyetlerle, esas itibarıyla ticaret ve alışverişle kazandıkları bir yerleşim yeridir.¹⁵ Tarih boyunca insanların ihtiyaçları, kültürleri ve dini gereksinimleri çeşitli şehir tiplerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur ki, bunlardan biri de Osmanlı şehridir. Osmanlılar sahip oldukları Türk ve Müslüman kimliklerini kurdukları şehirlere yansıtmişlerdir.¹⁶ İlbasan, Balkanlar'da bulunan Edirne, Sofya, Priştine, Belgrad, Vidin gibi şehirlerin aksine Osmanlılar tarafından kurulmuştur. Osmanlı şehirlerinde temel yerleşim birimi mahalle idi. Mahalleler birbirini tanıyan, birbirinin kefilisi kimselerden oluşurdu.¹⁷ Osmanlı şehirlerindeki mahallelerde genellikle aynı dine mensup kişiler yaşardı.¹⁸ İlbasan şehrinde de benzer bir durum söz konusu olup Müslümanlar ile gayrimüslimler ayrı mahallelerde yaşamıştır. 1530 tarihli deftere göre İlbasan şehrindeki Müslümanlar kale içinde 45, dışında 55 ve Kosar mahallesinde sekiz olmak üzere toplam 108 hanedir.¹⁹ Müslümanlar 1570 ve 1583 tarihlerinde yine kale içindekiler ve dışındakiler olarak ayrı ayrı tahrir edilmiştir. Aşağıdaki tabloda Müslüman mahalleleri ve sahip olduğu nüfus miktarı gösterilmiştir.

Tablo 1: İlbasan Şehri Müslüman Mahalleleri ve Nüfusu

Mahalle İsmi	1530 ²⁰		Mahalle İsmi	1570 ²¹		Mahalle İsmi	1583 ²²	
	Nüfus			Nüfus			Nüfus ²³	
	Hane	Müc.		Hane	Müc.		Hane	Müc.
Cemâat-i müslimîn der-nefs-i kal'a	45	-	Cemâat-i Müsülmanan dâhil-i kal'a	25	-	Cemâat-i Müsülmanan dâhil-i kal'a	76	-

¹⁵ Max Weber, *Şehir Modern Kentin Oluşumu*, ed. Don Martindale ve Gertrud Neuwirth, çev., Musa Ceyhan, 10. baskı (İstanbul: Yarı Yayınları, 2012), 88.

¹⁶ Erol Özvar ve Arif Bilgin, “Şehir Yönetimi ve Tarihi Üzerine”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, ed., Erol Özvar ve Arif Bilgin (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008), 22.

¹⁷ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki ‘Mahalle’ nin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 84.

¹⁸ Suraiya Faroqhi, “Kentte Yaşamak: Kent Bilinci ve Ev Kültürü”, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, 8. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 182; İlhan Şahin, “Şehir (Osmanlılar'da)”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII (İstanbul 2010), s. 448.

¹⁹ BOA, *TT.d 367*, s. 432.

²⁰ BOA, *TT.d 367*, s. 432.

²¹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri No 477, s. 13-14. Belirtilen tahrir defteri 13 Zilhicce 975/9 Haziran 1568 tarihinde hazırlanmış ve Şevval 977/Mart-Nisan 1570 tarihinde Osmanlı divanına arz edilmiştir.

²² Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Tapu Arşiv Daire Başkanlığı, Tapu Tahrir Defteri No. 66, v. 8a-10b. Zikredilen tahrir defterinde birden çok tarih bulunmaktadır. Bunlardan ilki v. 1b'de bulunan 1 Cemâziyel-âhir 989/ 3 Temmuz 1581'dir ki bu tarih arşiv çalışanlarının da belirttiği üzere TKGM. *TADB. TTD*. 210 numaralı icmal defterinin tarihidir. Söz konusu TTD. 66 numaralı defterde v. 3b'de bulunan ikinci tarih ise Evâhir-i Muharrem 991 olup arşiv çalışanları bu deftere düştükleri notta H. 991 yılını yanlışlıkla 981 yazmışlardır. Adı geçen TTD. 66 numaralı defter Evâhir-i Muharrem 991/13-23 Şubat 1583 tarihlidir. Asılları Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi/Ankara'da bulunan ve bu çalışmada kullanılan TTD. 66 ve TTD. 210 numaralı defterlerin dijital görüntüleri yakın zamanda Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ne aktarılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Arşivi zikredilen defterleri *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri (TK. GM.d)* fonu altında 91 ve 274 sıra numarasıyla araştırmacıların hizmetine sunmuştur.

²³ Burada verilen hane ve mücerred sayıları defterde kayıtlı kimselerin sayımı ile elde edilmiş rakamlardır. Kâtip kale içinde bulunan Müslüman mahallelerinde hane, mücerred ayrımı belirtmeksizin doğrudan nefer sayısı verirken, kale dışında bulunan mahallelerde sakin kimselerin çift, bennak ve mücerred statülerini belirtmiş olmakla birlikte tüm sakinleri nefer sayısı ile belirtmiştir. Ayrıca kâtip tarafından verilen rakamların ağırlıklı olarak hesap hatası içerdiği tespit edilmiştir. Bu sebepten ilgili tahrir defterinde nüfus hesaplaması tarafımızdan yeniden yapılmıştır.

Cemâat-i müslimîn der-bîrun-ı kal'a	55	-	Çavuşlar	89	-	Çavuşlar	311	-
Kosar	8	-	Hazinedâran	31	-	Hazinedâran	87	-
-	-	-	Debbağhane	40	-	Debbağhane	139	-
-	-	-	Cemâat-i reâyâ-i nefsi-i İlbasan	14	4	Cemâat-i reâyâ-i nefsi-i İlbasan	4	4
-	-	-	Dülger	15	3	Dülger	15	-
-	-	-	Bozacılar	4	-	Bozacılar	5	-
-	-	-	Dubciyas? ²⁴	15	5	Dubciyas?	10	3
Toplam	108	-	Toplam	233	12	Toplam	647	7

Arşiv kayıtlarından elde edilen verilerden İlbasan şehrinde XVI. yüzyılın ikinci yarısında Müslüman nüfusun ve mahalle sayısının arttığı görülmektedir. İncelenen dönemde kale içindeki Müslümanlar Cemaat-i Müsülmanan ile Çavuşlar, Hazinedâran ve Debbağhane mahallelerinde ikamet etmişlerdir. 1530 tarihinde kale içindeki Müslüman reaya dışındakilerden daha az iken zamanla durum tersine dönerek yüzyılın ikinci yarısında kale içindeki reaya sayısının arttığı müşahade edilmiştir. Bu çerçevede İlbasan şehrinin en kalabalık mahallesi Çavuşlar olup onu sırasıyla Debbağhane ve Hazinedâran mahalleleri takip etmiştir.

Kale içindeki Müslüman nüfusta 1570'ten 1583 yılına kadar yaklaşık üç kat artış olmuştur. Bu duruma en büyük katkıyı kale içinde yerleşik Müslüman reayaya tanınan vergi muafiyetinin sağladığı düşünülmektedir. 1570 tahririnde kale içinde bulunan Müslüman reaya için şu ifadeler kullanılmaktadır: “*Mezkûr kasaba halkı Arnavud âsileri islâhında ve cizye ve âdet-i ağnâm ve sâir emvâl-i pâdişâhî tahsîlinde ve ümerâ hizmetinde istihdâm olunub ve Draç ve Baştova kal'aları leb-i deryâda mahûf ve muhâtara yerlerde vâki' olub küffâr-ı haksârın hareket-i münhezimeleri oldukda kasaba-i mezbûr halkı kilâ'-i mezkûreye muâvenet ve müzâheret idegelüp hizmet-i mezbûre ziyâde mühimmâtдан olup madam ki vech-i meşrûh üzere vâki' olan hizmetde noksânları olmaya hizmetleri mukâbelesinde avâriz ve kürekçi ve sâir tekâlîf-i örfiyeden muâf ve müsellemler olmak üzere defter-i cedîde kayd edildiler*”.²⁵ 1530 tahririnde Müslümanlar için herhangi bir muafiyet durumunun belirtilmemesinin yanı sıra 1570 tarihli bu kayıta muafiyetin önceden verildiğini işaret eder nitelikte ifadelerin bulunmaması İlbasan'da yaşayan Müslümanlara vergi imtiyazının 1570 tahririyle verildiğini göstermektedir.

Vergi muafiyet kaydı incelendiğinde kale içinde bulunan Müslüman ahalinin Osmanlı idaresinin bölgedeki varlığının devamına ve Adriyatik kıyısında bulunan kalelerin savunmasına yardım etmeleri beklenmektedir. Kıbrıs seferi arifesinde hazırlanan bu tahrirde Müslüman halka tanınan muafiyet oldukça dikkat çekicidir. Belirtilen durum aynı zamanda Osmanlı idarecilerinin öngörülü ve tedbirli kişiler olduklarının iyi bir örneğidir. Dönemin siyasi gelişmelerine bakıldığında Akdeniz'de Müslümanlara ait hac ve ticaret gemilerine yapılan korsan saldırılarında üst olarak kullanılan Kıbrıs adasının Venedik'ten alınması söz konusudur. Sultan II. Selim zamanında adanın fethi için hazırlıklar tamamlanmış ve Osmanlı donanması 1570 yılı baharında üç grup halinde sefere

²⁴ Mahalle ismi daha önce “Dunciyas” şeklinde de okunmuştur. Bkz. Ermal Nurja, “Elbasani ne regjistrimet osmane të viteve 1431, 1468, 1530 dhe 1568”, *Albanon* 1/2 (2018): 19.

²⁵ BOA, *TT.d* 477, s. 13.

çıkmıştır.²⁶ Temmuz 1571 tarihinde Magosa'nın düşmesiyle ada fethedilmiş ve kısa süre sonra İnebahtı deniz savaşı yapılmıştır.²⁷ 1570-1573 yıllarında devam eden savaşlarda topraklarını korumak isteyen Osmanlı daha savaş başlamadan kıyı şeridinin savunması için tedbirler almış, Venedik saldırılarına açık bir konumda bulunan Draç ve Baştova gibi kalelerin savunmasının güçlendirilmesinde İlbasan kalesinde yaşayan Müslüman reayadan destek alınmıştır.²⁸ Tarihi hadiseler tam da Osmanlı idarecilerinin ön gördüğü biçimde cereyan etmiş, savaş boyunca gerek Adriyatik gerekse Akdeniz kıyılarına düşman saldırıları yapılmıştır.²⁹

İlbasan kalesi dâhilinde yerleşik Müslüman reayanın Arnavut asilerinin ıslahı ve vergilerin toplanması konusunda da devlet yöneticilerine yardım etmeleri istenmiştir. Tarihi kayıtlar incelendiğinde İlbasan civarında devlet düzenine karşı isyanların hiç eksik olmadığı görülür.³⁰ Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin İlbasan ve civarında asayiş ve düzenin sağlanması noktasında kale muhafızları ve sipahilerin yanı sıra 1570 tahririnden itibaren Müslüman ahaliden de faydalandığı görülmektedir. Reayanın hizmetleri mukabelesinde ise vergi muafiyeti tanımıştır. Bu durum şehirde yaşayan Müslüman nüfusun 13 yıllık kısa sürede neden üç kat arttığını izah etmektedir. Sağlanan vergi muafiyetinin 1583 sonrası için de geçerli olduğu tahrir defterindeki kayıttan anlaşılmaktadır.³¹ Ancak İlbasan'ın nüfusuna dair XVI. yüzyılın son dönemlerini gösterir bir başka arşiv kaydı olmadığından yaşanan artışın devam edip etmediği, bölgede devlet düzeninin sağlanmasında ne miktar Müslüman reayanın kullanıldığı bilinmemektedir.

Kale dışındaki Müslüman reayanın durumuna bakıldığında Cemaat-i reaya-i nefis-i İlbasan ile Dülger, Bozacılar ve Dubhiyas? mahallelerinde sâkin oldukları, Osmanlı düzeninin Arnavutluk coğrafyasına yerleşmesinde sorumluluklarının, buna mukabil vergi muafiyetlerinin, olmadığı görülür. Bu sebepten kale dışında yaşayan Müslüman reaya sayısında iki tahrir arasında çarpıcı bir değişiklik olmamıştır. Defterlerden elde edilen verilere göre buradaki reayanın bir kısmı mühtedilerden oluşmaktadır. 1570 tahririnde “cemâat-i reâyâ-i nefis-i İlbasan” başlığı altında kaydedilen 18 neferin altısının baba isimleri Dimo, Luka, Andriye gibi doğrudan gayrimüslim

²⁶ İdris Bostan, “Kıbrıs Seferleri Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı”, *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, ed., Ali Ahmetbeyoğlu ve Erhan Afyoncu (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001), 17.

²⁷ Kemal Çiçek, “Kıbrıs”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXV (İstanbul 2022), s. 374; İdris Bostan, “İnebahtı Deniz Savaşı”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXII (İstanbul 2000), s. 288.

²⁸ Alınan savunma tedbirleri İlbasan ile sınırlı olmadığı, Pekin kalesi varoşunda bulunan müslüman reayadan da aynı hizmetin beklendiği ve karşılığında aynı muafiyetin tanındığı görülmektedir. Bkz. BOA, *TT.d* 477, s. 232.

²⁹ “*Nazır Mahmuda hüküm ki südde-i sa'âdetüm'e mektûb gönderiüp Draç kal'ası mukâbelesinde küffârun haylî kadırgası zuhûr idüp bir nice kadırgası ilerü gelüp kal'a dîvârına top urup zarar eylemeyüp hisârdan dahi anların üzerine küllî toplar atılıp iki kadırgaların topla urup...*” Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri No. 12, Hüküm 267. Ayrıca bkz. BOA, *A.DVNSMHH.d* 10, Hüküm 81, 1130; BOA, *A.DVNSMHH.d* 14-1, Hüküm 329, 458, 786; BOA, *A.DVNSMHH.d* 14-2, Hüküm 1595; BOA, *A.DVNSMHH.d* 18, Hüküm 133, 136.

³⁰ Konu hakkında çok sayıda mühimme kaydı bulunmaktadır. Örneğin Bkz. BOA, *A.DVNSMHH.d* 2, Hüküm 1790; BOA, *A.DVNSMHH.d* 14-1, Hüküm 309, 389, 547; BOA, *A.DVNSMHH.d* 14-2, Hüküm 832; BOA, *A.DVNSMHH.d* 15, Hüküm 482; BOA, *A.DVNSMHH.d* 16 Hüküm 522, 527, 634. XVIII. Asırda Arnavutluk'ta devlet düzeninin sağlanması noktasında yerinde bir değerlendirme için Bkz. Mehmet İnbâşî, “Arnavutluk'ta bir Türk şehri; XVIII. Yüzyılda İlbasan Sancağı”, *Concepts, Sources, Methodology And Arts in Eastern European Studies*, ed., Serkan Yazıcı, Alper Başer, ve Tufan Turan (Skopje, 2019), 339.

³¹ TKGM. *TADB. TTD* 66, v.9b.

ismiyle, üç tanesi ise “bin Abdullah” şeklinde tahrir edilmiştir. Benzer şekilde Dülger, Bozacılar ve Dubhiyas? mahallelerinde hem 1570 hem de 1583 tahririnde az sayıda mühtedî bulunmaktadır.³²

Tahrir defterlerinde kale dışındaki Müslüman reyanın isimleri altına yazılan “ک”, “چ” ve “م” ibarelerinden bu kimselerin tarımla uğraştıkları anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda kale dışında bulunan Müslümanların mahalleleri ve statüleri gösterilmiştir.

Tablo 2: Kale Dışındaki Müslüman Reyanın Yerleşim Birimleri ve Statüleri

Yerleşim birimi	1570			1583		
	Çift	Bennâk	Mücerred	Çift	Bennâk	Mücerred
Mahalle-i Dülger	-	15	3	6	9	-
Mahalle-i Bozacılar	-	4	-	-	5	-
Mahalle-i Dubciyas	6	9	5	1	7	3
Cemâat-i Reâyâ-i Nefs-i İlbasan	-	14	4	2	2	4
Toplam	6	42	12	9	23	7

İlbasan şehri varoşunda sakin Müslüman reayayı gösterir tablo incelendiğinde 1570 tahririnde bennâk ve mücerredlerin ağırlıkta olduğu, çift vergisi veren reyanın ise oldukça az olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu tarihte tarımla uğraşan kişilerin büyük çoğunlunun bir çift öküzle sürülüp işlenebilen araziden daha az toprağı tasarruf ettikleri anlaşılmaktadır. İfade edilen durum 1583 tahriri için de geçerlidir. İlbasan şehrinde hem 1570 hem de 1583 tahririnde “Çiftlikhâ-i sipahiyân ve gayrı” başlığı atında 78 adet çiftlik kaydedilmiştir. Defterlerdeki vergi kayıtlarından şehre yakın yerlerde buğday, arpa, darı, alef, kabluca ve mercimek gibi kuru tarım ürünlerinin yanı sıra üzüm ve keten yetiştiriciliğinin de yapıldığı tespit edilmiştir.³³

İlbasan şehrindeki gayrimüslimler 1466 yazında inşası tamamlanan kalenin şenlendirilmesi için buraya göç ettirilmişti.³⁴ İlk iskân edilen reyanın sayısı ve kimler olduğu hakkında mevcut bilgiler oldukça yetersiz kalmaktadır. Günümüze ulaşan en erken tarihli kayıt İlbasan’ın kuruluşundan yaklaşık altmış yıl sonrasına ait 1530 tarihli tahrir defteridir. Defterde şehirde yaşayan gayrimüslimler iki grup halinde kaydedilmiştir. “Cemâat-i gebrân-ı sürgünan” başlığı altında belirtilenler kale inşasının tamamlanmasından sonra buraya iskân ettirilen kimselerin neslinden gelenlerdir. Dokuz mahalle altında kaydedilen gayrimüslim reyanın mahalle isimleri onların nereden sürgün edildiği hakkında fikir vermektedir. Bu doğrultuda zikredilen kimselerin Ohri, Kesriye, Narda, Sofya, Üsküp, Yanya, Serez ve Avlonya gibi yakın çevreden göç ettirildikleri görülmektedir. 73 hane ve 15 mücerredten oluşan bu grubun sürgünle gelmelerinden dolayı kendilerine vergi muafiyeti tanınmıştır. 1530 tahririnden önce ispençe ve avarız vergisinden muafiyetleri söz konusuysen sonradan ispençe muafiyetlerinin kaldırıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. İlbasan’da bulunan diğer gayrimüslim grup ise “Cemâat-i gebrân” başlığı ile zikredilen ve kendi istekleriyle gelip yerleşenlerdir. Herhangi bir vergi muafiyetine tabi olmayan bu

³² Arnavutluk coğrafyasında İslamiyet’in yayılması hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ferit Duka, “XV. -XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Süreci Üzerine Gözlemler”, *OTAM* 2/ 2 (1991): 64-71; Dritan Egro, “Islam in Albanian lands during the first two centuries of the Ottoman Rule” (Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilken Üniversitesi, 2003).

³³ BOA, *TT.d* 477, s. 17; TKGM. *TADB. TTD* 66, v.12a.

³⁴ Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth*, 142; Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, 235-36.

kimseler belirtilen ilk gruptan sayı bakımından daha kalabalıktır. Aşağıdaki tabloda gayrimüslimlerin mahalleleri ve sahip olduğu nüfus miktarı gösterilmiştir.

Tablo 3: İlbasan Şehri Gayrimüslim Mahalleleri ve Nüfusu

Mahalle İsmi	1530 ³⁵			Mahalle İsmi	1570 ³⁶		Mahalle İsmi	1583 ³⁷	
	Nüfus		Bive		Nüfus			Nüfus	
	Hane	Müc.			Hane	Müc.			Hane
Cemâat-i gebrân-ı sürgünan	Ohri	10	-	2	Ohri	2	-	Ohri	4
	Kesriye	4	1	2	Kesriye	4	1	Kesriye	9
	Narda	8	3	-	Narda	2	-	Narda	5
	Sofya	3	1	-	Sofya	3	-	Sofya	5
	Üsküp	7	1	-	Üsküp	2	-	Üsküp	5
	Yanya	19	6	1	Yanya	8	2	Yanya	12
	Siroz (Serez)	9	3	-	Siroz (Serez)	4	1	Siroz (Serez)	5
	Avlonya	3	-	-	Avlonya	3	1	Avlonya	8
	Dimo-Nalband	10	-	-	Okiç	8	2	Okiç	14
	Belene	27	3	-	Görice	10	3	Görice	9
	Okiç	24	3	-	Vaska	6	2	Vaska	10
İsvetko	22	2	-	İsteko	10	3	İsteko	8	
Yorgo Niho? ³⁸	24	1	-	Kakruk	1	-	-	-	
Toplam	170	24	5	Toplam	63	15	Toplam	94	

Tablo 3'te görüldüğü üzere şehirde yaşayan gayrimüslimlerin hem mevcudu hem de mahalle sayıları XVI. yüzyılın ikinci yarısında azalmıştır. 1530 tahririnde şehre sürgünle ve kendi istekleriyle gelenlerin yerleşim birimleri incelendiğinde zikredilen ikinci grubun sâkin oldukları mahallelerin nüfus yoğunluğunun daha kalabalık olduğu görülür. Elde edilen bu veriler İlbasan şehrinin kurulduktan yaklaşık altmış yıl sonra bile cazibe merkezi olduğunu, etrafından nüfus celbetmeye devam ettiğini ancak yüzyılın ortalarından itibaren gayrimüslimler özelinde durumun değişmeye başladığını göstermektedir. Mahallelerdeki nüfus yoğunluklarına bakıldığında ise gönüllü iskân edilen gayrimüslimlerin kurdukları mahallelerin nispeten daha kalabalık olduğu müşahede edilmektedir.

1530 tahririnde şehirde yaşayan gayrimüslimler vergi muafiyeti bakımından ayrıma tabi olsa da bu durum zaman içerisinde değişmiştir. 1570 tahririnde şehirdeki gayrimüslim reaya için şu

³⁵ BOA, *TT.d.* 367, s. 432.

³⁶ BOA, *TT.d.* 477, s. 13-14. Belirtilen tahrir üzerinde çalışması bulunan Kiel gayrimüslimleri 170 hane hesaplamıştır. Bkz. Machiel Kiel, *Ottoman Architecture in Albania 1385-1912* (İstanbul: IRCICA, 1990), 108. Yapılan incelemede Kiel'in defter üzerinde yazdığı "nefer" rakamlarını kullandığı ve yekûna haymanaları da dahil ettiği anlaşılmaktadır. Ancak ilgili tahrir kayıtları yakından incelendiğinde mahallelerde mücerredlerin de olduğu, kâtibin mahalle sonuna iliştirdiği nefer sayısına mücerredleri de dâhil ettiği görülür. Dolayısıyla kâtibin verdiği rakamın tamamını hane olarak kabul eden Kiel mevcut demografik yapıyı ortaya koyma noktasında yanlış veriler kullanmıştır.

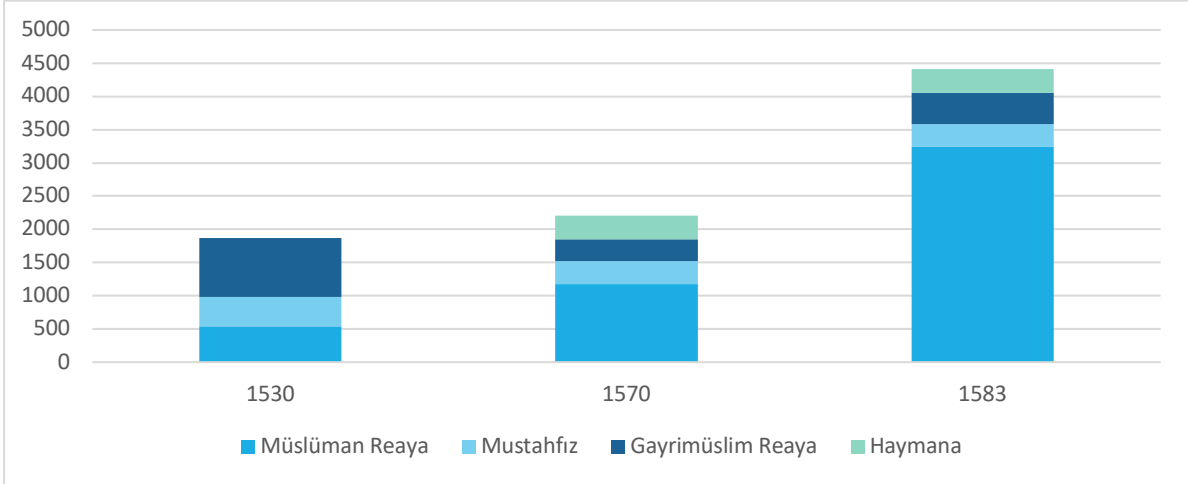
³⁷ TKGM. *TADB. TTD* 66, v. 8a-10b.

³⁸ Bu mahalle ismi daha önce "Orgonço" şeklinde de okunmuştur. Bkz. Ayten Ardel, "XVI. Yüzyıl Tahrirlerine Göre İlbasan Sancağı", *Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri* (Tiran: IRCICA, 2003), 317.

ifadeler kullanılmıştır: “*mezkûrlar kal'a-i İlbasanın köprülerin ve nevbethânelerin ve tophânelerin ve kullelerin ve kal'a bendlerin ve top kundakların ve miri anbarları ve cenk mahallinde olan iskelelerin ve bâki kal'aya müteallik olan küllî ve cüz'î meremmatı ve derûn-ı kal'ada olan câmi'-i şerîfin meremmete muhtaç olan yerlerin görüp ve gözettikleri mukâbelede harâç ve ispenç ve öşr ve rüsûmların edâ eylediklerinden sonra avâriz-ı dîvâniye ve sâir tekâlîf-i örfiyeden muâf ve müsellemler oldukları defter-i atîkde mukayyed olmağın madam ki hizmetlerinde noksân olmaya kemâkân avâriz-ı dîvâniye ve sâir tekâlîf-i örfiyeden muâf ve müsellemler olmak üzere defter-i cedîde dahi kayd olundu*”.³⁹ Arşiv vesikasındaki bu ifadeden İlbasan'daki tüm gayrimüslim mukimlerin 1570 tahririnden önce vergi muafiyetine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti kaledeki nevbethane, tophane, kule, anbar gibi müştemilatın yanı sıra kale içindeki caminin bakım ve onarımının yapılması karşılığında gayrimüslimlerden avarız vergisi almamıştır. İlbasan'a sürgünle getirilenlerin kurdukları mahallelerde yaşayan reaya da belirtilen göreve tabi tutulmuştur. Sürgün statüsündeki reaya nüfusunun yüzyılın ikinci yarısında azalması bu durumla ilişkili olabilir. 1530 tahririnde muafiyet verilen gayrimüslimlere herhangi bir sorumluluk yüklenmemiştir, bununla birlikte 1570 tahriri muafiyet bahsinde “*avâriz-ı dîvâniye ve sâir tekâlîf-i örfiyeden muâf ve müsellemler oldukları defter-i atîkde mukayyed olmağın*” ifadesi ile şehirdeki mukim gayrimüslimlerin sorumluluklarının daha öncesinden geldiği anlaşılmaktadır.⁴⁰ Dolayısıyla gayrimüslimlerden istenilen hizmetin 1570'ten önce sürgün reayanın neslinden gelenlere de teşmil edildiği buna bağlı olarak reayanın bir kısmının bölgeden göç ettiği tahmin edilmektedir.

İlbasan'da mukim Müslüman ve gayrimüslimlerin sayısı kendi dinamiklere göre zaman içerisinde değişiklik arz etmiş olsa da şehrin nüfusu XVI. yüzyılın başından son çeyreğine kadar artmıştır. Aşağıdaki grafiklerde İlbasan şehrinin toplam nüfus verilerine ve demografik yapısına yer verilmiştir.

Grafik 1: İlbasan Şehri Toplam Nüfusu⁴¹

³⁹ BOA, TT.d 477, s. 14.

⁴⁰ 1530 ile 1570 tarihleri arasında İlbasan'ın bir tahririnin daha yapıldığı düşünülmektedir. Zira belirtilen iki tahrir arasında 40 yıllık bir zaman farkı bulunmaktadır. Zikredilen vergi muafiyetinin ve karşılığında hizmet yükümlülüğünün o tahrirle verildiği ön görülmektedir.

⁴¹ Grafiğin sol kısmında verilen rakamlar şehirdeki kişi sayılarını göstermektedir. Şehrin toplam nüfusu hesaplanırken Müslüman ve gayrimüslim hane sayıları beş ile çarpılmış, üzerine mücerred ve biveler ilave edilerek toplam sayıya ulaşılmıştır. Bu yöntem Ömer

Grafik 1 incelendiğinde şehirdeki toplam nüfus 1530'dan 1570'e kadar az artış gösterse de zikredilen tarih aralığında demografik yapıda Müslümanların lehine değişimler gerçekleşmiştir. Osmanlı-Venedik savaşının yaşandığı dönemde şehir nüfusunun iki kattan fazla arttığı görülmektedir. 1570-1583 aralığındaki bu olağan üstü duruma vergi muafiyetlerinin ve savaşın sebep olduğu açıktır. Zira belirtilen zaman aralığında mevcudunda yüksek artış gözlemlenen grup Osmanlı kalelerine düşman saldırısı gerçekleştiğinde kalelerin savunmasına yardım etmekle görevli kale içindeki Müslümanlardır.

İlbasan'da Müslüman ve gayrimüslim reayanın yanı sıra *Kıbtî ve Haymana*'lar da bulunmaktadır. Hariçten gelen ve kimsenin yazılı ra'iyeti olmayan kişiler şeklinde tanımlanan haymanalar⁴² 1570 ve 1583 tahririnde "*Haymanegân der-nefs-i İlbasan*" başlığı altında kaydedilmiştir. 1570 yılında 67 hane 21 mücerred olan haymanaların sayısı toplam 88 nefer iken 1583 tahririnde bu grup mücerredler belirtilmeden 88 nefer olarak belirtilmiştir.⁴³ Kişi isimlerine bakıldığında tamamı gayrimüslim olan bu kimselerin bazılarının meslek erbabı oldukları görülür.⁴⁴ Haymanalar tahrir defterlerinde yerleşik gayrimüslim reayadan ayrı olarak yazıldığı için İlbasan şehri toplam nüfusunu gösteren grafiklerde de ayrı gösterilmiştir. İlbasan'daki kıbtîler ise mehterân hizmetinde olup her iki tahrirde de beş nefer olarak belirtilmişti. 1570'te bir nakkarezen, bir tablzen ve üç surnay(zurnazen)dan oluşan bu kimseler 1583'te ise iki tablzen, iki surnay ve bir nakkarezenden mürekkepti ve hizmetleri karşılığında ispençe ve avarız muafiyeti tanınmıştı.⁴⁵

Şehrin toplam nüfusu içerisinde zikredilmesi gereken bir başka grup ise İlbasan Kalesi mustahfızlarıdır. Tarihi kayıtlara göre kale inşasının tamamlanmasının akabinde içerisine 400 kişilik askerî birlik yerleştirilmiştir.⁴⁶ Zikredilen muhafız birliği 1530 tarihli deftere göre bir dizdar, bir kethüda, bir cebeci, iki topçu ve 89 mustahfızdan ibaretti. Ayrıca bu kimselerin dini görevlerini yerine getirebilmeleri için bir hatibin yanı sıra üç imam ve müezzin de görevlendirilmişti.⁴⁷ Kale mustahfızlarının sayısı 1570 tarihli mufassal tahrir defterinde kayıtlı değildir, ancak aynı tahririn icmal defterinde dizdar, hatip, imam ve müezzinler dâhil 69 nefer olduğu belirtilmiştir.⁴⁸ Bu grubun bir sonraki tahrirdeki durumu yine icmal defterindeki verilerden elde edilmiş olup sayısı değişmemiştir.⁴⁹

Lütfi Barkan tarafından kullanılmış ve bilimsel çalışmalarda kabul görmüştür, bkz Ömer Lütfü Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1953): 11-12; Musa Sezer, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Köstendil (Ilıca) Mahalleleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3/1 (2017): 145. Aynı formül mustahfızlar ve haymanalar için de uygulanmıştır. 1570 ile 1583 tahririnde haymanaların nefer sayıları eşit olmakla birlikte 1570 tahririnde bu grubun hane ve mücerred sayıları tespit edilmiş belirtilen formül çerçevesinde hesaplanmıştır.

⁴² Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011), 310.

⁴³ BOA, *TT.d 477*, s. 16; TKGM. *TADB. TTD. 66*, v.11a-b. 1583 tahririnde katip toplama hatası yaparak haymanaların sayısını 86 olarak kaydetmiştir.

⁴⁴ Meslek sahibi haymanalar İlbasan şehrindeki esnaflar bahsinde değerlendirilmiştir.

⁴⁵ "*Cemâat-i kıbtîyân mehterân-ı kal'a-i İlbasan ber-müceb-i hükm-i hümâyûn ve defter-i atık muâf an-ispençe ve avârız*" BOA, *TT.d 477*, s. 17.

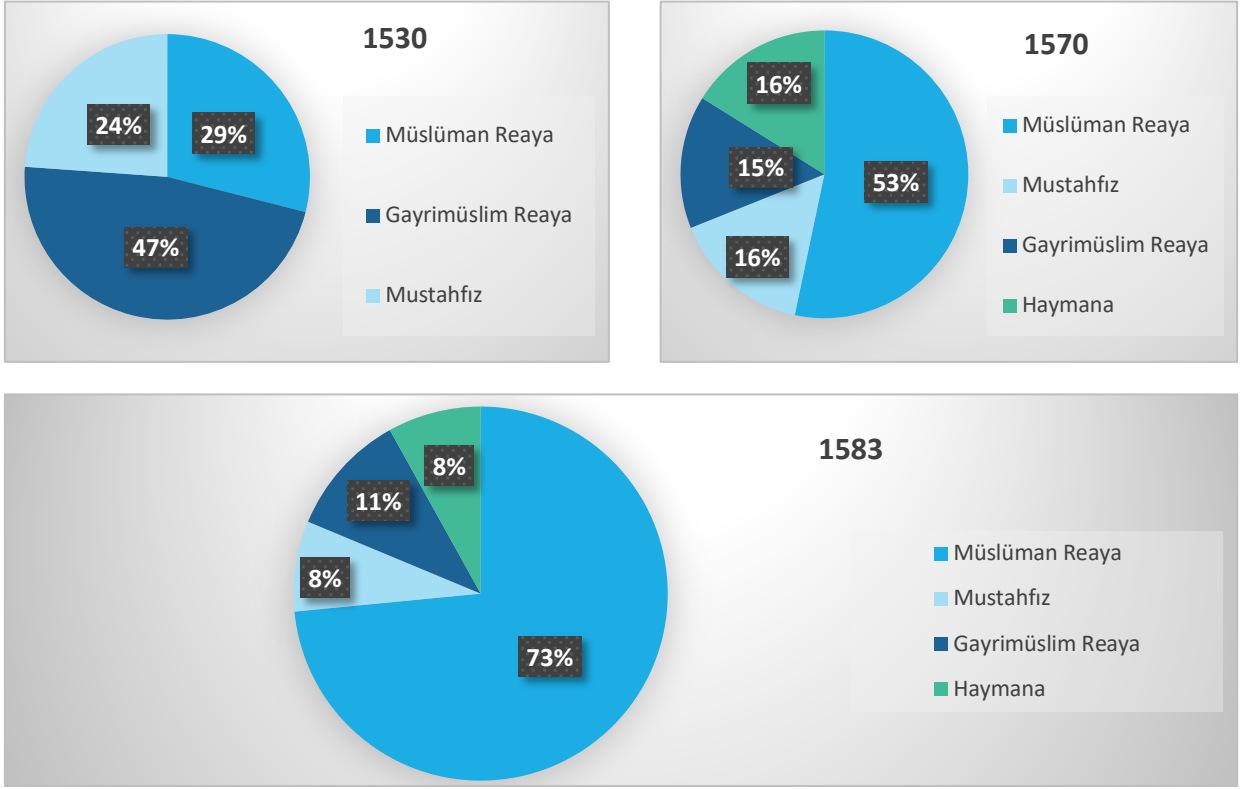
⁴⁶ Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, 236.

⁴⁷ BOA, *TT.d 367*, s. 435.

⁴⁸ BOA, *TT.d 472*, s. 87. Bu rakamı defterde bulunan timar kayıtları da teyit etmektedir.

⁴⁹ TKGM. *TADB. TTD 210*, v.23b-24b.

Grafik 2: İlbasan Şehri Demografik Yapısı

Günümüze ulaşan arşiv vesikalarındaki veriler tüm XVI. yüzyıla teşmil edilecek olursa İlbasan şehrinde yaşayan Müslümanların zikredilen asır boyunca her zaman gayrimüslimlerden daha kalabalık olduğu söylenebilir. 1530-1570 arasında şehirde yaşayan Müslümanların, kale mustahfizleri dahil, toplam nüfus içerisindeki oranı yaklaşık olarak %53'ten %69'a çıkmıştır. Belirtilen zaman aralığında şehre dışardan gayrimüslim nüfusun geldiği, bunların tam manasıyla yerleşime geçmemesinden dolayı haymana adı altında zikredildiği görülür. Haymanaların da dahil edilmesiyle şehirdeki gayrimüslim nüfus sayısal olarak artsa da yüzyıl boyunca oransal olarak Müslümanların gerisinde kalmıştır.

Venedik savaşının ve bölgedeki isyan hareketlerinin etkileri mevcut demografik yapının güçlenmesine sebep olmuştur. Grafik 2'deki veriler ile dönemin siyasi vaziyeti göz önüne alındığında İlbasan civarında düşman tehdidinde paralel olarak Müslüman nüfusun arttığı görülür. Nitekim 1583 tarihinde şehirdeki toplam nüfusun yaklaşık %19'u gayrimüslim, %81'i Müslümandı. 1583 sonrasına dair nüfus verisi içeren arşiv vesikasının bulunmaması şehirdeki demografik yapının nasıl şekillendiğinin tespit edilmesine mâni olmaktadır. Ancak mevcut demografik yapının devam ettiği, Müslümanların oransal olarak çoğunluğu temsil ettikleri tahmin edilmektedir.

3. İlbasan Şehri Esnaf Örgütlenmesi

Osmanlı Devleti'nde kentsel yerleşimlerin kendi tüketimleri için tarım dışı üretim örgütleri vardı. Bu örgütler yalnızca şehre değil, şehrin merkezliğini ettiği bölgeye de hizmet ederdi.⁵⁰ Arşiv kayıtları incelendiğinde İlbasan'da sakin Müslüman ve gayrimüslim reyanın bir kısmının meslek sahibi olduğu ve tarımsal olmayan üretim yaptıkları görülmektedir. Bu çerçevede XVI. yüzyılın ikinci yarısında şehirde icra edilen meslekler aşağıdaki Tablo 3 ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: 1570 Tahririne Göre İlbasan Şehrinde İcra Edilen Meslekler

1570					
Müslüman	Gayrimüslim				
	Meslek Adı	Reaya		Haymana	
Esnaf Sayısı		Meslek Adı	Esnaf Sayısı	Meslek Adı	Esnaf Sayısı
Arabacı	1	Başçı	1	Bardakçı	3
Bakkal	2	Kılıççı	1	Başçı	2
Başmakçı	1	Bardakçı	2	Çilingir	2
Berber	5	Keçeci	1	Dülger	3
Bıçakçı	2	Dülger	1	Hayyat	2
Çilingir	3	-	-	Kürkçü	1
Çullah	1	-	-	Sabuncu	1
Debbağ	9	-	-	Semerci	1
Demirci	1	-	-	-	-
Dülger	1	-	-	-	-
Hamami	1	-	-	-	-
Hayyat	10	-	-	-	-
Kasap	5	-	-	-	-
Kazzaz	2	-	-	-	-
Muytab	1	-	-	-	-
Mücellid	1	-	-	-	-
Nalband	7	-	-	-	-
Pabuççu	9	-	-	-	-
Sağrakçı	1	-	-	-	-
Sarraç	2	-	-	-	-
Şemşirî	4	-	-	-	-
Takyeci	13	-	-	-	-
Tellâl	1	-	-	-	-
Terzi	1	-	-	-	-
Toplam	84	Toplam	6	Toplam	15

⁵⁰ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerinde Esnâf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 90.

Tablo 5: 1583 Tahririne Göre İlbasan Şehrinde İcra Edilen Meslekler

1583					
Müslüman		Gayrimüslim			
Meslek Adı	Esnaf Sayısı	Reaya		Haymana	
		Meslek Adı	Esnaf Sayısı	Meslek Adı	Esnaf Sayısı
Arabacı	5	Başçı	1	Başçı	6
Aşçı	1	Kılıççı	1	Çilingir	3
Bakkal	9	Kayacı-i Şahin	9	Demirci	2
Başçı	6	Kürkçü	4	Etmekçi	2
Başmakçı	5	Başmakçı	1	Kazgancı	2
Berber	15	Bardakçı	2	Kılıççı	1
Bıçakçı	14	Keçeci	1	Kürkçü	5
Bozacı	4	Kazgancı	1	Muytab	1
Çıkrıkçı	1	Semerci	1	Sabuncu	5
Çilingir	6	-	-	Terzi	1
Çizmeci	1	-	-	-	-
Çullah	49	-	-	-	-
Çıracı	1	-	-	-	-
Debbağ	69	-	-	-	-
Değirmenci	1	-	-	-	-
Demirci	11	-	-	-	-
Dülger	5	-	-	-	-
Eskici	2	-	-	-	-
Etmekçi	13	-	-	-	-
Kasap	3	-	-	-	-
Kazzaz	21	-	-	-	-
Kılıççı	8	-	-	-	-
Muytab	7	-	-	-	-
Nalbant	25	-	-	-	-
Pabuççu	16	-	-	-	-
Sabuncu	5	-	-	-	-
Sarraç	10	-	-	-	-
Semerci	7	-	-	-	-
Tâcir	8	-	-	-	-
Takyeci	51	-	-	-	-
Tellâl	5	-	-	-	-
Terzi	29	-	-	-	-
Torbacı	1	-	-	-	-
Toplam	414	Toplam	21	Toplam	28

Tablo 4 ve Tablo 5 incelendiğinde İlbasan’da dokumacılık, dericilik, ticaret, bina yapımı, temizlik, yiyecek ve alet yapımı sektörlerinin yanı sıra berber, tellal, değirmenci, eskici, nalbant gibi diğer alanlarda da mesleklerin icra edildiği görülmektedir. 1570 tahririnde şehirde 30 iş kolunda toplam 105 meslek erbabı vardı. Bu tarihte 13 takyacı, 12 hayyat, iki kazzaz, bir çullah, bir muytab, iki keçeci ve bir terzi ile en kalabalık esnaf grubu dokumacılarıydı. Dokumacı esnafların tahrir defterlerindeki isimlendirmesinden İlbasan şehrinde kıyafet yapımında yün ve ipeğin kullanıldığı görülmektedir. Sancak dâhilindeki İlbasan, Çermenika ve İşpat nahiyelerine bağlı bazı köylerde öşri güğül⁵¹ adı altında alınan vergiden bölgede ipek üretimi yapıldığı anlaşılmaktadır.⁵² Üretilen ipeğin ihtiyacın ne kadarını karşıladığına dair bilgi bulunmamaktadır, ancak şehirdeki kazzazların kullandığı hammaddenin bir kısmının civardaki köylerden tedarik edildiği tahmin edilmektedir. 1570 yılında şehirde ağırlığı olan bir diğer esnaf grubu ise dericiler ve deri mamulleriyle iş yapan kimselerdi. Bu minvalde dokuz debbağ, dokuz pabuççu, iki sarraç ve bir adet başmakçı vardı. Şehir sakinlerinin ihtiyaç duydukları alet-edevatları üreten arabacı, demirci, bıçakçı, şemşirî/kılıççı, çilingir, bardakçı ve sağrakçı esnafı sayı olarak az olsa da arz ettiği çeşitlilikle İlbasan’daki imalat atölyelerinin hareketli olduğunu göstermektedir. Gayrimüslimlerin icra ettikleri 10 meslek kolundan altısı Müslümanlardan farklıydı. Başçı, bardakçı, keçeci, sabuncu, kürkçü ve semerci esnafları bu tarihte sadece gayrimüslimlerden ibaretti. Zikredilenlerin haricinde kılıç yapımıyla ilgilenen esnaflar Müslümanlar arasında “şemşirî”, gayrimüslimler arasında “kılıççı” ifadesiyle tahrir edilmişti.

1583 tarihinde şehirdeki nüfus artışına paralel olarak esnaf sayısında ve meslek çeşitliliğinde artış olmuş, 38 iş kolunda toplam 463 esnaf kaydedilmişti. Önceki tahrirde zikredilmeyen aşçı, bozacı, çıracı, çikrikçi, değirmenci, eskici, ekmekçi, sabuncu, tacir ve torbacı esnafı kaydedilmişti. Bu tarihte şehrin en kalabalık esnaf grubu değişmeyerek 161 esnafla çullah, kazzaz, muytab, takyacı, keçeci, terzi ve torbacılardan oluşan dokumacılar olmuştu. 1570 tahririnde 10 kişi olan hayyatlar 1583 tahririnde belirtilmemiştir. Bu mesleğe sahip kimselerin zikredilen ikinci tahrirde terziler arasında tahrir edildiği düşünülmektedir. Zira 1570’te terzilikle uğraşan esnaf sayısı bir iken 1583’te 30’a çıkmıştır. Dericiler ve deri mamulleriyle iş yapan semerci, sarraç, pabuççu, çizmecici ve başmakçı esnafı ise yine ikinci sırada olup 110 kişiydi. Yaşanan tüm bu olağanüstü artışların sebebi incelenen dönemdeki nüfus artış sebepleri ile aynıdır. 1570 tahririnde demirci, bıçakçı ve kılıççı esnafının toplam sayısı 8 iken aynı esnaf grubu 1583’te yaklaşık beş katlık artışla 37’ye yükselmiştir. Benzer şekilde bir önceki tahrirde yedi kişi olan nalbantlar 1583’te yaklaşık dört kat artışla 25’e ulaşmıştır. Bu rakamlar Venedik savaşlarını da kapsayan yıllarda İlbasan şehri ve civarındaki bölgede savaş aletlerine yoğun talebin oluştuğunu ve insan nüfusunun yanı sıra binek hayvan sayısının da arttığını göstermektedir.

⁵¹ Bu vergi kalemi Ömer Lütfü Barkan tarafından “gönül” şeklinde okunmuştur. Bkz. Ömer Lütfü Barkan, *XV ve XVI. Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları (Kanunlar I)* (İstanbul: İstanbul Burhaneddin Matbaası, 1943), 293. Konu üzerinde araştırma yapan Hasan Eren ilgili sözcüğün Anadolunun bir çok yerinde ipek kozası anlamında kullanıldığını ve “güğü” şeklinde okunması gerektiğini vurgulamıştır. Hasan Eren, “Osmanlı Kanunnâmelerinin Dili Üzerine I. "Gönül"”, *Reşit Rahmeti Arat İçin* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1966), 175 (Esere ulaşmamda yardımcı olan Prof. Dr. Mustafa Argunşah’a teşekkür ederim). Ayrıca kelimenin kökeninin Latince “cucullus”a dayandığı, Yunanca ipek kozası manasındaki “kukuli” kelimesinden geldiği de değerlendirilmektedir. Bkz. Yasemin Demircan, “1720 Tarihli Tahrir Defterine Göre Nakşa Adası’nda Yapılan Düzenlemeler ve Reâyanın Durumu”, *Bellefen* 73/ 268 (2009): 678.

⁵² Örneğin bkz. BOA, *TT.d 477*, s. 44, 72, 112.

İlbasan'daki esnaf sayısı demografik yapı ile paralellik göstermiş, Müslüman esnaf daha fazla sayıya sahip olmuştur. Tahrir defterlerinde şehirde yaşayan Müslümanlardan kale içindekiler iştiğal ettikleri meslekleriyle, kale dışındakiler “çift, bennak ve mücerred” statüleriyle kaydedilmiştir. Tablo 3 ve 4'te belirtilen gayrimüslim esnaflar ise ikamet ettikleri mahallelerinde tahrir edilmiştir. Bu bilgiler Müslümanların çoğunlukta olduğu esnafların sur içinde, gayrimüslimlerin meslek sahiplerinin ise varoшта ikamet ettiğini göstermektedir. Zikredilen kimselerin dışında şehirdeki haymanaların da meslek sahibi oldukları görülür. 1570 tahririnde 15 esnafları varken bu sayı 1583'te 28'e yükselmiştir. Mevcut veriler İlbasan'ın XVI. yüzyılın ikinci yarısında meslek erbabını cezbetmeye devam ettiğini, şehirdeki talebin karşılanması noktasında daha fazla esnafa ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

1583 tahririnde gayrimüslim mahallelerinde sakin kimselerden bazılarının avcı kuş yetiştiriciliğiyle meşgul oldukları görülmektedir. Yanya mahallesinde üç, Ohri mahallesinde iki, Üsküp ve Okiç mahallelerinde ikişer olmak üzere toplam dokuz gayrimüslim “*Kayacı-i Şahin*” şeklinde kaydedilmiştir. Osmanlı sarayında avcı kuşların eğitimiyle ilgilenen Çakırcıbaşı, Şahincıbaşı, Atmacacıbaşı ve Doğancıbaşı gibi rütbeli görevlilerin sorumluluğundaki teşkilatın taşradaki uzantıları yaptıkları işlere göre özel adlarla anılmıştır. Kayacı(yuvacı)lar da bunlardan birisi olup avcı kuşun yuvası bulunan kayalık yerleri gözetlemek ve korumakla görevlidir.⁵³ İlbasan kalesi ve etrafında şekillenen şehir her ne kadar düzlükte kurulmuş olsa da etrafı yüksek ve sarp dağlarla çevrilidir. Dolayısıyla avcı kuşu yetiştirilmeye müsait bir fiziki çevreye sahiptir. Şahin kuşlarının yuvasını gözetlemekle vazifeli dokuz gayrimüslim bu vazifeleri karşılığında avârız-ı dîvâniye ve tekâlîf-i örfiye vergilerinden muaf tutulmuşlardır. Şehirdeki din görevlileri de icra ettikleri işlerle kaydedilmiştir. Bu çerçevede 1570 tahririnde bir hatip, iki müezzin, üç imamın yanı sıra iki de papaz tahrir edilirken 1583'te sadece beş müezzin yazılmıştır.

1583 tarihinde İlbasan'da toplam esnaf sayısı 463'tür. XVI. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen başka bir tahrir defteri olmadığı için yüzyılın sonunda şehrin esnaf yapısının gelişimi bilinmemektedir. Ancak nüfus bahsinde dile getirildiği üzere İlbasan'ın XVI. yüzyıl sonuna doğru nüfusunun arttığı buna paralel olarak esnaf sayısında da benzer bir durumun söz konusu olduğu öngörülmektedir. XVII. yüzyıla ait bazı veriler bu görüşü teyit eder niteliktedir. Nitekim 1670 tarihinde İlbasan şehrinde bulunan Evliya Çelebi burada 900 adet dükkân olduğunu bildirmektedir.⁵⁴

⁵³ Mustafa Alkan ve Ferdi Gökbuğa, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Av Teşkilatı'nın Silistre Sancağındaki Yapılanması”, *Gazi Akademik Bakış* 9/ 17 (2015): 68; Mehmet İnbaşı ve Tahsin Hazırbulan, “Osmanlı Devleti'nde Avcı Kuşu Yetiştiriciliği / Bâzdârânlık (Batı Anadolu Örneği)”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 7/ 19 (2020): 657–58.

⁵⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 8. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini)*, 1. Baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 320.

Sonuç

Arnavutluk coğrafyasında Osmanlı egemenliğinin tesis edilmesine katkıda bulunması için inşa edilen İlbasan Kalesi bulunduğu konumun avantajının yanı sıra devletin de teşviki ile kısa sürede şehir hüviyeti kazanmıştır. Osmanlı Devleti, İlbasan kale ve şehrinin bakımında, korunmasında ve muhafaza edilmesinde şehir sakinlerinden faydalanmıştır. Gayrimüslimlere bakım-onarım, Müslümanlara savunma ve muhafaza hizmetleri yüklenmiş karşılığında vergi muafiyeti tanınmıştır. Şehrin ihtiyacı ve nüfusun durumuna göre zamanla hizmet ve muafiyetin kapsamı genişletilmiş, bu durum şehrin demografik yapısını etkilemiştir. XVI. asır boyunca şehre hem Müslüman hem de gayrimüslim reaya yerleşmek için gelmiş, İlbasan'ın nüfusu belirtilen dönem boyunca sürekli artmıştır.

Nüfusa paralel olarak şehir halkının ihtiyaçlarında da bir artış yaşanmış, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında hem iş kolunda hem de esnaf sayısında olağanüstü bir yükseliş söz konusu olmuştur. 1570 tahririnde kale içindeki Müslüman halkın yaklaşık %50'si bir meslek sahibi iken aynı grup için bu oran 1583'te %60'a yükselmiştir. Benzer şekilde gayrimüslim esnaf sayısında da bir artış söz konusudur. Verilen bu rakamlar şehirde ve etrafındaki bölgede tarım dışı üretime olan talebin fazlaştığını göstermektedir. Meslek çeşidine ve esnaf yoğunluklarına bakıldığında halkın giyim-kuşam ihtiyaçlarının İlbasan'daki esnaf yapısına yön verdiği görülür.

İlbasan barındırdığı nüfusu, esnafı ve askeri birliği ile içinde bulunduğu coğrafyanın bir parçası olmuştur. Burası incelenen dönem içerisinde etrafında cereyan eden siyasi, idari ve toplumsal olaylardan etkilenmiş bir Osmanlı şehridir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

A. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Tapu Tahrir Defterleri (TT.d), nr. 367, 472, 477.

BOA, Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri (A. DVNSMHHM.d), nr. 2, 10, 12, 14-1, 14-2, 15, 16, 18.

B. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşivi Daire Başkanlığı (TKGM. TADB)

TKGM. TADB., Tapu Tahrir Defterleri (TTD), nr. 66, 210.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Alkan, Mustafa, ve Ferdi Gökbuğa. "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Av Teşkilatı'nın Silistre Sancağındaki Yapılanması". *Gazi Akademik Bakış* 9/ 17 (2015): 23–39.

Ardel, Ayten. "XVI. Yüzyıl Tahrirlerine Göre İlbasan Sancağı". *Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tiran: IRCICA, 2003.

Atsız, Nihal. "Âşıkpaşaoğlu Tevârih-i Âl-i Osman". *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949.

Barkan, Ömer Lütfi. *XV ve XVI. Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları (Kanunlar I)*. İstanbul: İstanbul Burhaneddin Matbaası, 1943.

Barkan, Ömer Lütfi. "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi". *Türkiyat Mecmuası X*

(1593): 1-26.

Bostan, İdris. “İnebahtı Deniz Savaşı”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXII (İstanbul 2000), ss. 287-289.

Bostan, İdris. “Kıbrıs Seferleri Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı”. *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, editör Ali Ahmetbeyoğlu ve Erhan Afyoncu, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.

Çiçek, Kemal. “Kıbrıs”. TDV İslam Ansiklopedisi, XXV (İstanbul 2022), ss. 373-379.

Demircan, Yasemin. “1720 Tarihli Tahrir Defterine Göre Nakşa Adası’nda Yapılan Düzenlemeler ve Reâyanın Durumu”. *Belleten* 73/ 268 (2009): 671–81.

Duka, Ferit. “XV.-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Süreci Üzerine Gözlemler”. *OTAM* 2/ 2 (1991): 64–71.

Egro, Dritan. “Islam in Albanian lands during the first two centuries of the Ottoman Rule”. Doktora tezi, İhsan Doğramacı Bilken Üniversitesi, 2003.

Eren, Hasan. “Osmanlı Kanûnnâmelerinin Dili Üzerine I. "Gönül"”. *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1966.

Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehirlerinde Esnâf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri”. *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehrindeki ‘Mahalle’nin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine”. *İçinde Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Evlıya Çelebi. *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi 8. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini)*. 1. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Faroqhi, Suraiya. “Kentte Yaşamak: Kent Bilinci ve Ev Kültürü”. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, 8., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Giakoumis, Konstantinos. “The Ottoman Advance and Consolidation in Epiros and Albania during the Fourteenth and Fifteenth Centuries”. *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 23 (2004): 217–44.

İnalcık, Halil. “Arnavutluk’ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei”. *Fatih ve İstanbul* 1/2 (1953): 153–75.

İnalcık, Halil. *İki Karanın Sultanı, İki Denizın Hakanı, Kâyser-i Rûm Fâtih Sultan Mehmed Han*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

İnalcık, Halil. “İskender Bey”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXII (İstanbul 2000), ss. 561-563.

İnalcık, Halil. “Murad II”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXI (İstanbul 2020), ss. 164-172.

İnbaşı, Mehmet. “Arnavutluk’ta bir Türk şehri; XVIII. Yüzyılda İlbasan Sancağı”. *Concepts, Sources, Methodology And Arts in Eastern European Studies*, editör Serkan Yazıcı, Alper Başer, ve Tufan Turan, Skopje, 2019.

İnbaşı, Mehmet, ve Tahsin Hazırbulan. “Osmanlı Devleti’nde Avcı Kuşu Yetiştiriciliği / Bâzdârânlık (Batı Anadolu Örneği)”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 7/ 19 (2020): 655–77.

- Kiel, Machiel. “Kruya”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXVI (İstanbul 2002), ss. 293-295.
- Kiel, Machiel. *Ottoman Architecture in Albania 1385-1912*. İstanbul: IRCICA, 1990.
- Kritovulos. *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*. Çev., Ari Çokona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Nurja, Ermal. “Elbasani në regjistrimet osmane të viteve 1431, 1468, 1530 dhe 1568”. *Albanon* 1/2 (2018): 11–22.
- Özvar, Erol, ve Arif Bilgin. “Şehir Yönetimi ve Tarihi Üzerine”. *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Edt., Erol Özvar ve Arif Bilgin, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008.
- Sezer, Musa. "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Köstendil (Ilıca) Mahalleleri". *Tarih ve Gelecek Dergisi* 3/1 (2017): 136-150.
- Şahin, İlhan. “Şehir (Osmanlılar’da)”. TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII (İstanbul 2010), ss. 449-451.
- Tursun Bey. *Târih-i Ebü'l-Feth*. Çev., Mertol Tulum. İstanbul: Baha Matbası, 1977.
- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi I.Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Weber, Max. *Şehir Modern Kentin Oluşumu*. Editör Don Martindale ve Gertrud Neuwirth. Çev., Musa Ceyhan. 10. baskı. İstanbul: Yarın Yayınları, 2012.